

Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör

Prof. Dr. H. Ezber BODUR*

ÖZET

Üç kısımdan oluşan bu makalenin birinci bölümünde Hanbelî ekolünden türeyen ve 1740'larda Orta Arabistan'da kabile lideri olan Muhammed b. Suud'la dîni vaiz Muhammed b. Abdî'l-Vehhab arasındaki ittifaktan oluşan Vahhabilik hareketi hakkında kısa bilgi verilecektir. Daha sonraki kısımda, Vahhabî-Suudî ittifakının bir sonucu olarak Suudilerin sosyal ve siyasal hayatlarında dini doktrinin etkisi üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde ise Vahhbiliğin izlerini taşıdığı düşünülen küresel terör tehdidi analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Vahhabilik, küresel terör, köktendincilik, Suudi Arabistan, İhvan hareketi

ABSTRACT

Having analyzed the Wahhabism derived from the Hanbali school and was first preached in Central Arabia in the 1740s by Mohammad Ibn Abd al-Wahhab. Immediately the expansion of it was realized with the alliance between the preacher and the tribal leader Mohammad Ibn Saud in 1744. After the developments of Wahhabi-Saudi alliance I have tried to show the influence of religious doctrine on social and political life of Saudis. At the end of this article it was shown that the threat of global terror which has been considered to carry the seal of Wahhabism.

Key Words: Wahhabism, global terror, religious fundamentalism, Saudi Arabia, Ikhwan Movement

GİRİŞ

İslam'ın en katı yorumunu meydana getiren Hanbelî ekolünden doğan Vahhabilik,¹ Orta Arabistan'ın Necd bölgesinde Muhammed b. Abdî'l-Vahhab (1703-1792) tarafından başlatılmıştır. İlk dönem Müslümanlığına dönüş çağrılarını yaparak İslamiyet'i tarih dışına iten Abdulvahhab, tarihsel süreç içerisinde İslamiyet'e girmiş her türlü ilaveleri bid'at olarak değerlendirmiş ve İslam'ı bunlardan arındırmayı amaçlamak suretiyle kurtuluşu "altın çağ" mitinde görmüştür.² Vahhabilik hareketi, 17. ve 18. yüzyılda bilhassa Hintli müslümanlar arasında görülen dinsel hareketlilikten kısmen etkilenmiş izlenimi vermesine rağmen daha çok kendi lokal şartlarının etkisiyle nativistik bir karakter arz eden ancak siyasal yönü ağır basan dini

* KSÜ İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, hebodur@ksu.edu.tr

¹ Vahhabilikle ilgili olarak bkz.: Fazlurrahman, *İslam*, Çev.: M. Dağ-M. Aydın, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1981, s. 243-266.

² T. Kur'an, "The Genesis of Islamic Economics: A Chapter in the Politics of Muslim Identity", *Social Research*, Vol.: 64, No: 2, New York, 1997, s. 301-338.

bir oluşum olarak görülebilir. Aslında 16. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da uygulamaya konulan merkantilist ekonomi politikasının Orta Arabistan ve Hint alt-kıtasındaki yansımaları da İslam dünyasındaki püritanist eğilimlerde etkili olan dışsal bir faktör olarak Vahhabilik üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olmuştur, denilebilir.

Bilindiği gibi 17. yüzyıl başlarında İbn Teymiye (ö:1328) çizgisindeki Hanbeli Ahmed Sirhindi'nin(ö:1624), geniş ölçüde Hindistan'daki dinsel gelişmelere reaksiyondan kaynaklanan ihyacı faaliyetleri, bir yandan aktivist karakterdeki neo-sufizmin şekillenmesinde, bir yandan da selefiyeci anlayışın gelişmesinde etkili olmuştur. Aynı şekilde 17. yüzyılda İslam dünyasındaki genel şartlar ve Batı medeniyeti karşısında takınılan tutum çerçevesinde püritanist köktenci düşüncelerin kuvvet yoluyla empoze edilmesi şeklinde bir anlayışın da gelişmeye başlamasından söz edilebilir. O halde Ahmed Sirhindi'nin Nakşi mistisizmi içerisinde başlattığı Kur'an ve hadise vurgunun öne çıkarıldığı Müceddidlik hareketinde; tasavvuf anlayışının medreseye yönlendirildiğine ve güçlü bir İslami siyasal yapılanmaya yönelik dini söylemin geliştirildiğine şahit olunmaktadır.³

Ulemanın İslam'a dinden öte bir kültür bütünü olarak bakması, bir yandan da aktivist karakterdeki yeni sufilğin faaliyetleri sonucu sosyo-dini toplumsal yapılandırma girişimleri⁴, bugüne kadar İslam tarihinde iki farklı yönde yer almış bu akımların tek bir amaca yönlendirilmesi çabaları belirginleşmeye başlamıştır. Nitekim Osmanlı'da 16. yüzyılda Hanbeli Mehmet Birgivi'nin ve 17. yüzyılda bu çizgiyi sürdüren Kadızadeler'in cihat çağrıları da toplumda militan bir taassubun doğmasında etkili olmuştur.⁵ O halde 17. yüzyıl İslam dünyasında gelişme gösteren İslam'ın en sert ve katı yorumunu meydana getiren Hanbelilik ekolünün İbn-i Teymiyyeci versiyonuna bağlı, Mekke ve Medine'de yetişmiş Hanbeli ulemanın faaliyetleri ile İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde gözlenen dinsel akımların, Harameyn'in meydana getirdiği bu ortak kültürleşme mekanlarındaki etkileşimleri çerçevesinde, Vahhabilik hareketinin doğduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı yönetimi altındaki Arap eyaletlerinde mahalli liderlerin gücü ele geçirmek için fırsat kolladıkları bilinmektedir. Her şeyden evvel merkezi yönetimin durumu, ticaret yollarının Akdeniz'den Atlantik Okyanusu'na kayması, yabancı tüccarların yerli ortaklarla iş birliği yaparak bölge ticaretine nüfuz etmeleri, yeni piyasa ve zenginlik kaynaklarıyla iletişim ağlarının genişletilmesi bu süreci hızlandıran başlıca iç ve dış faktörler arasındadır. Elbette bu yeni durum, ticarettten büyük menfaat elde eden bazı kabile lider-

³ J. O. Voll, *Islam, Continuity and Change in The Modern World*, Longman, London, 1982, s. 46-47.

⁴ Ş. Mardin, *Türkiyede Toplum ve Siyaset*, İletişim yay., İstanbul 1990, s. 11-112.

⁵ H. İnalçık, "Kültür Etkileşimi, Küreselleşme", *Doğu-Batı*, Yıl 5, S: 18, 2002, s. 115.

lerinin yüz yüze geldikleri ekonomik kayıplar karşısında dini ideolojik söylemlere sarılmalarını kolaylaştırmıştır.

Ancak ticaretin değişen mahiyeti Necd bölgesinde gözlenen gelişmelerin ana motifi değildir. Kültürel bağların da son derece önemli olduğunu belirtmemiz gerekir.⁶ Nitekim Deriye emiri Muhammed b. Suud'la Abdulvahhab'ın oluşturduğu dini-siyasi ittifakın ana motivasyon kaynaklarından birini, bu birliği kabul etmeyenlerin mal ve canlarının kendilerine helal olması biçimindeki köktenci söylemin oluşturması ilginçtir. Hatta Mekke ve Medine'yi sırasıyla 1803 ve 1805'te işgal eden Vahhabilerin çeşitli bölgelerden Hac ziyareti için gelen Müslüman kabilelere saldırımları ve yağmalamaları tek tek hacılara kendi inanç ilkelerini zorla kabul ettirme girişimleri fanatikliklerinin çok açık işaretidir. Böylece Vahhabilik bir yandan Orta Arabistan'da yerli gruplara karşı üstünlüğü ele geçirme yolunda siyasi bir protestonun ideolojisi olmuş, bir yandan da Osmanlı yönetimine karşı ayrılıkçı bir mücadeleyle kaynaklık etmiştir.

VAHHABİLİĞE GENEL BİR BAKIŞ

Vahhabiliği Necd bölgesinin içlerinden Hindistan'a kadar mallarını satmak için giden tüccarların ticari faaliyetlerinde⁷ meydana gelen değişimlere bağlamak gibi tek "girdi"li bir açıklama ile izah etmek elbette yeterli değildir. Hint alt-kıtası gibi İslam dünyasının çeşitli yerlerinde meydana gelen ve Orta Arabistan'da da 18. yüzyıl ortalarında etkili olan kültürel gelişmelerin, bu hareketin ortaya çıkmasında etkili olduğunu söylemiştik. Bu bağlamda İbn Teymiyye'nin formüle ettiği, İslam'ın ilk yıllarındaki dindarlığa dönüş anlamındaki selefiyecilik akımının yeniden canlanması ve bu bölgelerde belli bir taraftar kitlesini çekmeye başlaması dikkate değerdir. Öte yandan sufilikle sünnilik arasında hararetli tartışmaların 17. yüzyıldan sonra yeniden alevlenmesi, tasavvufun senkretik bir hüviyetle doktriner gevşekliği karşısında ulemanın katı ve değişmez bir tevhid prensibini temsil etmesi ve çevrenin merkeze muhalefetinin dini bir söylemlerle ortaya çıkması gibi yeni sosyal, siyasal ve dini şartlar Vahhabiliğin doğmasında ve gelişmesinde etkili olan sebepler arasındadır.

Bu çerçevede Orta Arabistan'da Hanbeli ekole bağlı bir ailede yetişen Muhammed b. Abdi'l-Vahhab, Ahmed b. Hanbel'in (ö:780-855) öğretileri doğrultusunda ilk dini eğitimini aldıktan sonra, Mekke ve Medine'de, aralarında Hintli Muhammed b. Hayat el-Sindi'nin de yer aldığı çoğunun Hanbeli

⁶ H. Fattah, "Wahhabi Influences, Salafi Responses", *Journal of Islamic Studies*, Vol: 14, No: 2, 2003, s. 127-129,

⁷ Aziz al-Azmeh, *İslamlar ve Moderniteler*, Çev: E. Gen, İletişim Yay., İstanbul 2003, s. 231.

olduğu hocalardan dersler almış ve hadis eğitimi üzerinde yoğunlaşmıştır.⁸ Şüphesiz bunların, hadislerde tasvir edilen ideal toplumla yaşanan toplum arasındaki farklılığı sürekli vurgulamaları, Abdulvahhab'ı katı bir taassup içinde reaksiyoner bir tavır almaya sevk etmiştir. Böylece, daha sonra siyasal İslamcı düşüncenin hareket noktasını oluşturacak olan tevhid ilkesiyle dinin entegre bir yaşam tarzını vurguladığını belirtecek olan Abdulvahhab, bu prensibi, başlattığı hareketinin ideolojik temeli haline getirecektir. İslam'ın eski saflığını büyük ölçüde yitirdiğinden söz edecek olan Muhammed b. Abdilvahhab, ideolojik donanımının etkisiyle "İslam garip başladığı gibi garip dönecek, ne mutlu o gariplere!" hadisini dayanak edinerek toplumu kendi görüşleri doğrultusunda değiştirme mücadelesine, dini söylemi dayanak edinerek, girişecektir.⁹ Böylece bu hadis çerçevesinde İslam öncesi dönem nasıl cahiliye olarak değerlendirilmiş ise Vahhabilik öncesi dönem de aynı şekilde tasvir edilerek hareket kutsal bir zemine oturtulacaktır.

Muhammed b. Abdilvahhab, görüşlerini hayatiyete geçirme alanı olarak dağınık, küçük, nispeten soyutlanmış, kabile dışındakilerle sosyal temasın yok denecek kadar az olduğu, kendi dışındakilerden nefret eden, okumaz yazma oranının son derece düşük olduğu, kültürel gelişmenin fazla görülmediği, geleneksel değerlerin toplumsal hayatı yönlendirdiği, dinin tüm sosyal yapıya nüfuz etmek suretiyle çok önemli rol oynadığı, ekonomik, siyasal, ailesel ve eğitimsel aktivitelerin dini olarak tanımlandığı, siyasi ve dini gibi bir ayrımın olmadığı, ekonomik davranışların dini davranışlar olarak görüldüğü, kutsal toplum tipinin¹⁰ aşağı yukarı tüm özelliklerini bünyesinde barındıran, doğum yeri olan Necd bölgesini seçmiştir. Aslında haricilik gibi fundamentalist hareketlerin faaliyet alanı olan bu bölgelerde radikal İslamcılığın beslendiği dini-kültürel gelenek, potansiyel olarak hep varlığını korumuştur.

Görüldüğü gibi Abdulvahhab, çok fazla farklılaşmamış bir toplumun neredeyse tüm özelliklerine sahip olan ve bedevi Araplardan oluşan Necd toplumundaki faaliyetleriyle, kendisinden olmayanlara bilhassa yerleşik yüksek kültürü temsil eden Osmanlı'ya karşı, tepkiselliğini açıkça dile getirmek istemiştir. Bunun için de ayrı bir grup kimliğini vurgulayarak daha geniş bir müslüman topluluğundan kendisini soyutlamış ve Vahhabilik yoluyla bir üstünlük duygusu hasıl etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda grup dayanışmasının oluşturulmasında ve siyasal aksiyonun teşvik edilmesinde hayatın tüm boyutlarını düzenleyen bir bütünsel doktrin olarak tevhid ilkesi önemli bir grupsal ölçüt haline getirilmiştir. Buna göre en iyi müslümanın;

⁸ Vahhabiliğin doğuşu ve gelişmesi için bkz: Voll, *Islam, Continuity and Change in The Modern World*, s. 59-62.

⁹ Hadis ve yorumu için bkz.: M. Sedgwick, "Saudi Sufis: Compromise in the Hijaz 1925-40", *Die Welt Des Islams*, Vol.: 37, No: 3, 1997, s. 352.

¹⁰ Kutsal toplum ve seküler toplum ayrımı için bkz.: G. Vernon, *Sociology of Religion*, McGraw-Hill Book Company, s. 202-205.

grup kimliğini dışa vuran, her türlü işaret ve sembolü vurgulayan ya da aşağı seviyedeki bedevi bir Arap için oldukça yalın ve açık hale getirilen tevhid prensibini eyleme geçiren kişi olduğu söylenmiştir.

Kabile yapısında egemen olan davranış biçimlerinden biri, kendileri dışındakileri "öteki" olarak görüp dışlama tutumudur. Aslında Araplar arasında düşmanlarını Müslüman olsalar dahi kafir olarak damgalama geleneği hep var olagelmıştır. Vahhabilerin Necd bölgesinde dağınık halde yaşayan kabileler arasında bir aidiyet duygusu yaratıp bölgesel gücü ele geçirmek için bu geleneği yeniden canlandırdıklarını söyleyebiliriz. Bu çerçevede görüşlerini paylaşmayanlar düşman sayılarak mal ve canlarının kendilerine helal olduğu yolunda insanlık dışı bir anlayışın benimsenmesiyle¹¹ özelde Türklere, genelde tüm Müslümanlara cihat (kutsal savaş) ilan edilmiştir. Kendi din anlayışının tek doğru olduğunu vurgulayan Abdulvah-hab'ın bu partikülaristik yaklaşımı, bugün İslam adına cinayet işleyen teröristlerin beslendiği temel kaynaklardan biri haline gelmiştir.

Vahhabilik, asırlar boyu gelişen İslami düşünceye karşı çıkışını, bid'at anlayışı çerçevesinde yürütmüştür. İbn Teymiye'nin çalışmasının önemli bir parçasını oluşturan bid'at, davranışsal olarak temel dini prensiplerden ayrılma, daha açık bir ifade ile Vahhabi görüşlerden ayrı bir anlayışı benimseme biçiminde anlaşılmıştır. Her türlü gelişme ve yeniliğe bid'at gözüyle bakılıp karşı çıkılmak suretiyle son derece hoşgörüsüz bir toplum meydana getirilmiş ve kendileri dışındakilere saldırı meşrulaştırmaya çalışılmıştır. Daha sonra kurulacak olan Suudi Devletlerinde krallık dışındaki her türlü modern yönetim tarzları bid'at sözcüğü çerçevesinde, Vahhabilik anlayışına ters olarak yorumlanacak ve böylece yönetimin meşrulaştırılmasına girişilecektir.

Buna karşılık kökleri İslam öncesi dönemlere uzanan geleneksel Türk hoşgörüsü¹², her türlü dine ve kültüre karşı anlayışlı tutum sergileyerek dinsel düşüncede bir zenginliğe neden olmuştur. Oysa fikre ve inanca yönelik hoşgörüsüzlüğü dini doktrinle pekiştiren Vahhabilik, katı bir şekilcilığe ve kuralcılığa yönelmiş olarak dini-kültürel çeşitliliğe hoşgörülü yaklaşımı imkansız hale getirmiştir.

Vahhabilik anlayışında bir kimsenin müslümanlığı, kabul edilen inanç sistemine bağlılıktan ziyade gözlemlenebilir davranışlarla bunu aşikar biçimde ortaya koyabilmesine bağlanmıştır. Böylece püritanist köktenci düşüncelerin kuvvet yoluyla empoze edilmesi yolunu seçen Vahhabilikte amel, imanın bir parçası haline getirilmiş, daha doğrusu amel ile iman birbirinden ayırmayan Hanbeli görüş, tavizsiz biçimde uygulamaya sokulmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi liberal yönelimli Türk İslamiyetinde amel, imanın bir parçası olarak görülmeyerek daha geniş bir din anlayışını ortaya çıkar-

¹¹ Sedgwick, "Saudi Sufis: Compromise in the Hijaz 1925-40", s. 352.

¹² Ş. Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yay., Ankara, 2000, s. 164-165.

mıştır. Hanbeliliğin İbn Teymiyeci yorumu üzerine doktrinini temellendiren Abdulvahhab ise, dini pratikler için esnek bir çerçeve sağlayacak temel prensipler geliştirmeden çok bunların katı bir şekilde uygulanmasını istemiş, hatta pratiklerde ihmali olanlara karşı cihadın gerekli olduğunu vurgulayarak misli görülmemiş bir taassup örneği sergilemiştir.

Muhammed b. Abdilvahhab'ın, öğretileri arasında yer alan, dini konularda ekol oluşturmuş alimlerin fikirlerini benimseme anlamındaki taklit anlayışına şiddetle karşı çıkması, yalnızca kendi fikirlerinin doğru olduğunu ve benimsenmesi gerektiğini vurgulaması, partikülaristik eğilimini besleyen bir başka kaynak olarak değerlendirilebilir. Böyle bir anlayış, dini-fikri hoşgörüsüzlüğe eğilimi artıracak, ilk dönemlerin dinamizminden sonra meydana gelen durağanlığın kökleşmesi yönündeki zihni alışkanlığı daha da şiddetlendirecektir. Bu çerçevede Abdulvahhab'ın hadis üzerindeki vurgusu da kendinden önceki din alimlerinin fikirlerini reddetme anlamına¹³ geleceğinden içe kapanmaya ve statikleşmeye neden olacaktır. Bu bağlamda Sirhindi çizgisindeki neo-sufilik temelindeki aktivist tasavvuf anlayışının Arap toplumundaki kazandığı form dışında, dini düşünce üzerinde etkili olmuş tasavvuf anlayışına şiddetle karşı çıkılması da gelenekçiliğin ve durağanlığın artmasında etken olan bir başka faktör olarak düşünülebilir.

Aslında Vahhabi doktrininin tevhit, taklit, cihad, şirk, tekfir, ve sair gibi ana temaları asırlardır dini literatürde tartışılan konular arasında yer almaktadır. Ancak bunların Vahhabilik yoluyla militan İslamcı siyasal bir yapılanmanın ifadesi haline getirilişi yenidir. Öte yandan kutsal metinlerin literal anlamları üzerindeki vurgunun yanında, Vahhabilik doktrininde içtihadı hiç önem verilmemesi¹⁴, ya da bunun Abdulvahhab ve taraftarlarının öğretileri ve yazılarıyla sınırlı kalması, bu harekete bir yandan şekilcilik ve kuralcılık temelinde katı bir muhafazakarlık hüviyeti kazandırırken, bir yandan da anti entelektüel bir tutumun gelişmesine neden olmuştur.

Görüldüğü gibi otoriter figürlerin mutlak doğru olarak kabul edilmesi bağlamında “biz” duygusunun geliştirilmesi amaçlanarak grup bağlılığı güçlendirilmek istenmiş, grupsal her türlü doktrin ve pratik “iyi” ve “kötü” kategorisinde değerlendirilerek dogmatik düşünceye yol açılmıştır. Buna göre doğru kategorisinde yer alanlar “biz”le özdeşleştirilmiş “kötü” ise kendi dışındakilerin tümünün sıfatı haline getirilerek şeytanlaştırılmıştır. Böylece Abdulvahhab, doktrininin mutlaklığı ve tartışılmazlığı çerçevesinde karizmatik bir lider hüviyeti ile Necd bölgesinde çeşitli kabile liderlerinin ittifakını arayacak, sonunda Suud ailesi ile 1744'te sağladığı ittifakla Arap siyasi kimliğini oluşturma faaliyetlerine dinsel motivasyon çerçevesinde girişecektir.

¹³ Aziz al-Azmeh, *İslamlar ve Moderniteler*, s. 237.

¹⁴ J. Malone, “The Anti-Wahhabi Reaction in Nineteenth Century in Afganishtar”, *The Muslim World*, Vol.: 85, No: 1-2, 1995, s. 32.

VAHHABİLİK VE SUUDİ MONARŞİSİ

Arabistan tarihinde devlet oluşturmak için hep aktivist bir dini doktrin-den yararlanılmıştır.¹⁵ Bu geleneğe uygun olarak Muhammed b. Abdilvahhab da 18. yüzyıl fundamentalist din yorumlarının ana temalarını birleştirerek Vahhabilik hareketini başlatmıştır. Bu nedenle doğduğu yer olan Necd bölgesinde dini-siyasi ittifak oluşturma teşebbüsünde ilkin başarısız olmasından sonra Riyad'ın kuzeybatısındaki Deriye kasabasının emiri Muhammed b. Suud'un desteğini almayı başarmıştır.¹⁶ Böylece düşlediği din devletini kurma yolunda ilk adımı atmıştır.

Fundamentalist bir vaiz ile savaşçı bir kabile lideri arasındaki işbirliği, asabiyyete dayandırılmayan bir dini oluşumun başarıya ulaşamayacağını ifade eden İbn Haldun'un tezine uygun olarak, birbiriyle ilişkili iki oluşuma yol açmıştır. Bunlar İslami düşüncenin gelişmesi karşısında dar, sınırlı ve katı bir anlayışı temsil eden Hanbeli ekolünün, sürekli taraftar kaybına maruz kalıp zayıfladığı bir dönemde Vahhabilik formu altında yeniden bölgede etkin hale gelmesi ve Arap yarımadasının büyük bir bölümü üzerinde egemenlik kuracak olan militan bir din devletinin yani Suud hanedanlığının kurulmasıdır.

"Ümera" ve "ulema" arasında meydana getirilen bu birliktelik sayesinde hem dinin kolektif kimliğinin güçlendirilmesinde bir araç olarak kullanıldığına, hem de yönetici ailenin meşrulaştırılmasına katkı sağlandığını belirttikten sonra Vahhabiliğin modern dönemde her iki partinin çıkarlarına hizmet etmek üzere geliştirildiğini söyleyebiliriz. Nitekim kendi orijinal fikirlerini geliştirmek yerine Ahmed b. Hanbel'in öğretilerinin en katı yorumcusu olan İbn Teymiyye'nin siyasal fikirlerini uygulamaya koyduğu anlaşılan Abdülvahhab, din ve devletin birbirinden ayıramayacağını vurgulayarak siyasetin desteği olmadan dinin tehlikede olacağını, öte yandan dine dayalı olmayan devletin de yaşayamayacağını ifade ederek dar kafalı, fanatik, fundamentalist grupların doğmasında etkili olmuştur.

Muhammed b. Suud'un, ana girdileri arasında kabilevi bağlılığın, geleneksel liderlik ve siyasal güç ilişkisinin ve belli bir toprak parçası üzerinde hak iddia etmenin sayılabileceği geleneksel yönetim tarzı bağlamında dini siyasal alana dahil ederek halkı mobilize etmesi, Necd'de diğer rakiplerine göre belli bir avantaj elde etmesine neden olmuştur.¹⁷ Vahhabilerin, Abdülvahhab'ın öğretilerine dayanarak kendilerinden olmayanlara karşı cihat etmenin gerekliliği yönündeki telkinleri sonucu, komşu kabileler kılıç zoruyla bir bir Vahhabi yönetimi altına sokulmuş ve bir Necd bölgeselcilığının

¹⁵ J. Nevo, "Religion and National Identity in Saudi Arabia", *Middle Eastern Studies*, Vol.: 34, 1998, s. 37.

¹⁶ Vahhabiliğin tarihçesi hakkında bkz.: E. R. Fiğlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1990, s. 96-100.

¹⁷ Nevo, "Religion and National Identity in Saudi Arabia", s. 36.

doğuşuna şahit olunmuştur. Böylece Arap siyasi kimliğini oluşturma girişimi olarak görebileceğimiz bu, ilk Vahhabi-Suudi devletinin kuruluşu, daha sonra dini temelli siyasal formlar oluşturmaya yönelik hareketler için ilham kaynağı olacaktır.

Suud hanedanı egemenliğine dayalı patrimonyal yönetimin gelenekçi, karizmatik bir toplum yaratma girişimi¹⁸, zaten kapalı olan bir toplumun iyiden iyiye içine kapanmasına ve kendisini dış dünyadan tecrit etmesine yol açmıştır. Böylece çetin çöl şartları altında oldukça sade ve monoton bir hayat sürdüren bedevi Arapları kutsal bölgelere doğru hareketlendirmek, mabedlerdeki süslemelerin Hz. Muhammed zamanında olmadığını belirtip, bunları din dışı uygulamalar sayarak, her türlü sanat eserini bir saldırı nedeni olarak göstermek suretiyle çok zor olmamıştır.¹⁹

Vahhabilerin, tehditlerini Necd bölgesindeki komşu prensliklerin yanında Kerbela, Necef, Şam ve Halep gibi yerlere ve nihayet Harameyn'e yönlentmeleri karşısında Osmanlı devleti buna kayıtsız kalmamıştır.²⁰ İlk askeri güce başvurmadan bunu nasıl sona erdireceğinin yollarını araştıran merkezi otorite, militan Vahhabiliğin hac için diğer bölgelerden gelen farklı kültürlerle mensup hacıları ve Harameyn'e yerleşen bazı hocaları etkilemek suretiyle İslam dünyasında yayılma istidadı göstermesi karşısında, bu ilk Vahhabi devletini Mısır valisi Mehmet Ali Paşa vasıtasıyla etkisiz hale getirmiştir.

Daha sonra Suudi ailesinin önderliğindeki Vahhabi güçleri, dinin muta-assıp yorumunu siyasal amaç için kullanmak suretiyle Necd bölgesinde köktenci II. Suudi devletini (1821-1891) kurmuşlardır. Bu yeni siyasal yapılanmada Arap tarihinde devlet oluşumunun klasikleşmiş biçimi olarak dinin militan boyutunu öne çıkaran doktrinler çerçevesinde çöl kökenli bedevi Araplar mobilize edilmek istenmiştir. Böylece Suud ailesi, bu kabileleri kendi siyasal güçlerine boyun eğmeye zorlamış, yönetimi kalıcı kılmak için de Vahhabiliği tavizsiz uygulayarak siyasal otoritelerinin temel ideolojisi haline getirmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede İkinci Suudi-Vahhabi devleti, kendisi Vahhabiliği benimsemiş ve daha önce Suudilerin etki alanına girmiş olan Cebel Şammar emiri İbn Raşid'in Riyad'ı ele geçirmesi, Suud ailesi içindeki iktidar mücadelesi ve iç çatışmalara yol açan saray entrikalarıyla hayli zayıflamış ve kısa zamanda yıkılmıştır. Yirminci yüzyılın başında Suud ailesinden İbn Suud olarak bilinen Abdulaziz b. Suud (1880-1953), Riyad'ı 1902'de işgal ederek şimdiki Suudi Arabistan Krallığını kurmuştur.

Daha evvel de belirttiğimiz gibi, geleneksel ilişki tarzları üzerinde yürütülen yönetim biçiminde gücü ele geçiren idarecilerin kişisel becerileri,

¹⁸ Aziz al-Azmeh, *İslamlar ve Moderniteler*, s. 230.

¹⁹ Sedgwick, "Saudi Sufis: Compromise in the Hijaz 1925-40", s. 360.

²⁰ Malone, "The Anti-Wahhabi Reaction in Nineteenth Century in Afganistan", s. 32-33.

siyasal yapının geleceğini belirlemede etkili olmuştur. Bu yüzden belli periyotlarla Suudi-Vahhabi ittifakının yeniden canlanması, yeni bir siyasal sistemin benimsenmesinden ziyade, geleneksel düzenlemeler çerçevesinde cereyan etmiştir. Bu bağlamda İbn Suud, demokratik sistemin alt yapısını teşkil ettiği iddia edilen, ancak kabilevi temele dayanan şura sistemi çerçevesinde çeşitli kabile liderleri, dini otoriteler ve etkili tüccarlar arasında denge kurmada başarılı olmuş, bu grupların desteğini alarak yönetimini meşrulaştırmak istemiştir. Günümüzde Suudi Arabistan kralının Vahhabi imamı ve kabile liderlerinin başkanı gibi resmi sıfatları da taşıması yönetimin gücünün bir yandan da bu kaynaklardan beslendiğini göstermektedir.²¹

İbn Suud, şimdiye kadar Suudi yönetimi altına girmemiş bulunan kabilelerin savaşçı performanslarından yararlanmak amacıyla bunları vahalarda yerleştirmek için bir projeyi de hayatiyete geçirmiştir. Göçebelige ait adetlerini, alışkanlıklarını terk etmeleri istenen çöl kökenli bedevi Araplar arasında kabile savaşlarının sona erdirilmesi ve onların merkezi otoriteye bağlılıklarının sağlanması, Suud-Vahhabi devletinin bölgesel gücü elde etmesi için hayati öneme haizdi. Bu bakımdan Vahhabi yayılcılığının İngiltere'nin çıkarlarına hizmet edeceği düşünülerek Suud ailesi içinde kralın en yakın danışmanlarından biri haline gelen John Philiby'nin oynadığı merkezi rol sayesinde İngilizlerin, Suudi Arabistan krallığının doğusunda formatif bir rol üstlendikleri de daima hatırdta tutulmalıdır.²²

İbn Suud'un göçebe Arapları Vahhabilik esasları çerçevesinde yetiştirip kendisine bağlı birer savaşçı yapmak için çeşitli vahalarda yerleştirme girişimi, **ihvan hareketi** olarak bilinir. İhvan yerleşim bölgeleri, bedevilerin kendilerini yeni yaşama stiline ve din anlayışına vakfetmelerini sembolize etme anlamında **hücer** olarak isimlendirilmiştir. Aslında İbn Suud öncülüğünde çeşitli kabilelere mensup bedevi yerleşmecilerden oluşturulan bu ihvan grupları, Vahhabilik doktrini etrafında Suudi yayılcılığında kullanılacak savaşçılar olarak yetiştirilmiş, örneğine daha önce bu bölgelerde rastlanan birliklerin adıdır.

Yaşam tarzları dini propagandistlerin etkisiyle değiştirilmeye zorlanan bu göçebelerin yeni yerleşim yerleri, çok kısa zaman sonra kendilerinden olmayanlara selam vermeyecek kadar katılaştı ve onları birer müşrik olarak görüp öldürülmeleri gerektiğini vurgulayan fanatikliğin ve fundamentalizmin kaleleri haline gelmiştir. Nitekim İbn Suud'un otoritesini güçlendirmede ve siyasal amaçlarını gerçekleştirmede şart olduğuna inandığı motorlu araçlar ve iletişim alanındaki teknik yenilikleri ülkeye sokma girişimi, bunların **şeytanın icadı** olarak görülmesi nedeniyle ihvanın muhalefetiyle karşılaşması ilginçtir. İbn Suud, bunları meşrulaştırmak için ulemayı

²¹ Nevo, "Religion and National Identity in Saudi Arabia", s. 45.

²² D. Pryce, "The Prophets' Followers and Their Different Paths", *Wall Street Journal*, New York, Oct. 17, 2002, s. 6.

harekete geçirmiş, daha önce uzlaşma kabul etmeyen, son derece katı Vahhabilik esasları çerçevesinde faaliyette bulunan bu dini liderler, önceki görüşlerinin aksine, şimdi siyasal yapının çıkarları doğrultusunda dini radikalizmin etkilerini hafifletmeye çalışan bir fonksiyon üstlenmişlerdir.²³

Orta Arabistan bölgesindeki çeşitli kabileler arasından seçilerek oluşturulan ihvan yerleşim yerlerindeki çöl orijinli gençler, kendileri dışındakilerle temasın olmaması durumunda gerçek inananlar olarak kurtuluşa erebileceklerine dair bir kanaati benimsemişlerdir. Şüphesiz böyle bir tutum içine giren bu militan Vahhabilerin din kisvesi altında her türlü yeniliğe ve modern fikirlere mukavemet etmelerinin altında, geleneksel yaşama biçimlerini koruma istekleri ve güç tabanlarının erozyona uğrama endişesi gibi sosyo-kültürel ve siyasal nedenler yatmaktadır.²⁴

İbn Suud liderliğindeki askeri genişlemenin ana güç kaynağını oluşturan ve köktenci davaya bağlılıkla kendi dışındakilere karşı nefret duygularıyla yetiştirilen bu ihvan birlikleri kısa zaman sonra kralın takip ettiği iç ve dış politikalara karşı çıkmaya başlamışlardır. Bu durumun, Suud hanedanının siyasî otoritesini sarsacak boyutlara ulaşması karşısında ihvan birlikleri ile silahlı mücadeleye girişilecektir (1928-1930)²⁵. İbn Suud'un ihvan gruplarına karşı silahlı mücadeleye girişip onları etkisiz hale getirmesinin altında bunların modernizasyon sürecine karşı çıkmalarından çok Suud hanedanını devirerek onun yerine yönetimi ele geçirme girişimi yatmaktadır. Nitekim Cuheyman el-Uteybi'nin²⁶ liderliğinde bir grup fanatik vahhabinin 1970 Kasımında Mescid-i Haram'ı işgal etme gerekçesi olarak, Suud ailesinin ve ulemanın gerçek İslam'dan sapmaları dile getirilse de, Uteybi'nin ihvan yerleşim bölgesinde İbn Suud'la silahlı mücadeleye giren bir aileden geldiği göz önünde bulundurulduğunda, bu baskının gerçek nedeninin dini olmaktan çok, sosyo-kültürel ve siyasal olduğu anlaşılır. Bugün tabii bilimlerde gözlenen gelişmelere rağmen hala fiziki olayları dinsel çerçevede açıklama eğiliminde olan Vahhabi ulemasının kendi dini doktrinleri dışında bilimsel açıklama getirenlerin katlinin vacip olduğunu ileri sürmeleri fanatizm ve hoşgörüsüzlükte hiç de ihvanı aratmayacak boyutta olduklarını göstermektedir.

VAHHABİ-SUUDİ BİRLİKTELİĞİNİN BUGÜNKÜ DURUMU

Dinsel organizasyon ve hareketlerde dini-teolojik faktörler hakim öge olarak görülse de, bunların ortaya çıkışında sosyolojik gözlemlerin de son

²³ Sedgwick, "Saudi Sufis: Compromise in the Hijaz 1925-40", s. 355.

²⁴ J. Kostiner, "Sa'udi Arabia's Territorial Expansion", *Die Welt des Islam*, 33 (1993), E.J.Brill, Leiden, s. 225.

²⁵ Kostiner, "Sa'udi Arabia's Territorial Expansion", s. 225.

²⁶ Kabe baskını ile ilgili bkz: J. Kechichian, "Islamic Revivalism and Change in Saudi Arabia", *The Muslim World*, Vol: 80, No: 1, January 1990.

derece etkili olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede sanayi öncesi dönemin şartlarının oluşturduğu değişim olgusuna bir tepkinin yanında sosyal sınıf faktörünün ve bölgeselciliğin, Vahhabi inanç ve aktivite tercihlerinde önemli olduğu söylenebilir. Nitekim 18. yüzyılda çeşitli müslüman topluluklar arasında mali-ekonomik durumun kötüleşmesinin, tarımsal alanda durgunluğun artmasının, demografik bozuklukların, sosyal ve siyasal huzursuzlukların radikal İslami söylemli hareketlerin doğuşuna neden olduğu görülmektedir.

Araplar arasında zaman zaman mehdiliği canlandırma yönünde bir eğilimin varlığından söz eden Gibb'in bu yaklaşımı doğrultusunda²⁷, egemen siyasal güce alternatif oluşturarak sonuçta dini ideoloji ile bölge halkını harekete geçirmeyi düşünen Muhammed b. Abdulvahhab'ın, Muhammed b. Suud'a her türlü krizden kurtarma vaadiyle yaklaşması bu geleneğin yeniden canlandırıldığını akla getirmektedir. Çünkü Vahhabilik doktrininin o güne kadar çeşitli biçimlerde tartışılan konulardan meydana getirildiğini ve bu temaların militan siyasal biçimde empoze edilmesinin hareketin tek yeniliği olduğunu dikkate alacak olursak Abdulvahhab'ın böyle bir misyonla ortaya çıktığı sonucuna varabiliriz.

Bu çerçevede fundamental militan bir hareket olarak Vahhabilik, yönetici hanedanın elinde geleneksel güç odakları arasında denge oluşturmada kullanılan bir araç haline getirilmiştir. Böylece kraliyet ailesi, yerine göre Vahhabilikten, mevcut düzeni ve siyasal yapıyı meşrulaştırma vasıtası olarak yararlanmış, bazen de bunun uzlaşmaz ve militan yüzünü kullanmıştır. Yani dar, sınırlı ve katı bir İslami anlayışın temsilcisi olan Hanbeliliğin iyice zayıfladığı bir dönemde ortaya çıkan Vahhabilik hareketi, bir yandan Suud hanedanına meşruluk sağlayan bir araç haline getirilirken, bir yandan da katı ve otoriter bir dini yapılanmanın geliştirilmesiyle bireylerin tutum ve davranışlarını motive eden ana kaynaklardan biri olmuştur. Böylece dini kültürel çeşitlilikten söz etmenin imkansız olduğu ve son derece homojen bir yapının görüldüğü Necd bölgesinde Vahhabilikle, tamamen hoşgörüsüz bir toplum meydana getirilmiştir. Nihayet İbn Suud'la birlikte Hicaz bölgesini sınırları içine dahil edip kutsal şehirleri merkez haline getiren bu Vahhabi topluluğunun en temel motiflerinden birini, toplumsal dini hayatı biçimlendiren Vahhabi-Suudi din bürokrasisinin faaliyetleri oluşturmuştur.

İslam coğrafyasında gözlenen modernleşme girişimlerine karşı sert bir tutum içinde olduğunu saklamayan resmi din kurumu, buralardaki reaksiyoner fundamentalist hareketleri desteklemektedir. Nitekim çeşitli vesilelerle verdikleri demeçlerle terörist eylemleri öven, hatta intihar bombacılarını birer kahraman olarak gösterme gayreti içerisine giren din adamları-

²⁷ H.A.R. Gibb, *Modern Trends in Islam*, University of Chicago Press, Chicago, 1947, s. 106

nın Suudi kraliyet ailesinin resmi memurları oldukları hatırlanırsa²⁸, küresel ölçekte görülen terörist köktenci hareketlerin arkasında Vahhabiliğin güçlü etkisinden söz edilebilir.

Kendilerine aykırı inanç ve fikirlere karşı hoşgörüsüzlüğü bir norm haline getiren ve dinin daha çok mutaassıp biçimine hayat verme teşebbüsü olarak görebileceğimiz Vahhabiliğin, Osmanlı döneminden kalma mimari eserleri sistemli biçimde yok etmesi de bu hareketin ideolojik bir yansıması olarak görülebilir. Tarihte nasıl Osmanlı Türkiyesi Vahhabilerin cihat eylemlerine hedef olmuşsa, bugün de Türkiye Cumhuriyeti, Mekke ve Medine’de yüksek Türk kültürünü temsil eden mimari eserlerin tüm dünyanın gözleri önünde tahrip edilmesi karşısında, Vahhabiliğin bir başka yüzüyle karşı karşıya gelmiştir.²⁹ Çok önemli kültürleşme objesi olan sanat eserlerinin bir bir yok edilmesi, Vahhabilerin kendileri dışındaki her türlü inanç, fikir ve sembole hayat hakkı tanımama yönündeki genel eğilimlerinin bir tezahürü olarak anlaşılabilir.

Bu çerçevede değişen şartlara karşı esnek bir tutum sergileyemeyen ve otoriter bir yapılanma içinde gelişme gösteren din kurumunun etkin olduğu bir toplumda, şehirleşme sürecine maruz kalmış ancak geleneksel yaşam tarzını yeniden diriltmeye çalışan çöl orijinli gençlerin terör eylemlerini destekleme ya da onlara katılma potansiyeli taşıdıklarını kestirmek zor değildir. Kaldı ki Vahhabi-Suudi ittifakının, Vahhabiliği uluslararası düzeyde etkin kılma ve İslamcı hareketlere mali destek sağlama girişimleriyle terörist köktenci hareketleri cesaretlendirdikleri ve bunları kendi siyasal çıkarları yönünde harekete geçirdikleri de ifade edilmektedir.³⁰

Dini inanç ve motiflerin, bireylerin sosyal aksiyonları üzerinde oldukça etkili olduğu hatta bunların maddi faktörlerden bağımsız da gelişebileceği bilinmektedir.³¹ Bu bağlamda dinsel bakış açısından beslenen Vahhabiliğin daha başlangıcından itibaren bağlularını mobilize eden bir hareket ideolojisi haline getirilişinden söz etmiştik. Bugün de Suudi din bürokrasisinin Vahhabiliği küresel boyuta taşıma girişimi çerçevesinde dinsel motifli terörist eylemlerin arkasında bu doktrinin etkili olabileceği ihtimal dahilindedir.³² Mesela Pakistan’da öğrenci kitlesini genelde kırsal bölgelerden ve fakir muhitlerden toplanan muhtaç çocukların oluşturduğu geniş medrese ağının finans kaynaklarını zengin Suuduların oluşturduğu belirtilmektedir.³³ Koylayca etkilenebilen ve dünyada olup bitenlerden habersiz, cahil gençlerin;

²⁸ S. Schwartz, “North of The Border”, *The Weekly Standard*, Washington, May 5, 2003, Vol.: 8, Iss. 33, s. 12.

²⁹ İnalçık, *Kültür Etkileşimi-Küreselleşme*, s. 96, 97, 126.

³⁰ F. Zakaria, “The Allies Who Made Over Foes”, *Newsweek*, New York, Oct. 1, 2001.

³¹ M. Haralambos-M. Holborn, *Sociology*, Collins Educational, London, 1997, s. 889-890.

³² Schwartz, “North of The Border”, s. 12-13.

³³ J. Goldberg, “The Holy War: The Never Ending Jihad”, *Rolling Stone*, New York: Oct. 25, 2001, Iss.880, s. 104.

tevhit, cihat, tekfir, şirk, taklit vb. gibi temalar etrafında yoğunlaşan bir dini eğitime maruz kaldıkları dolayısıyla bu medreselerin terörist gruplar için son derece verimli yerler oldukları söylenebilir.

Suudi Arabistan ile ilgili yazılarıyla dikkat çeken Stephen Schwartz'ın son yıllarda Batıya karşı gerçekleştirilen her büyük terörist saldırının Vahhabilikle bir şekilde ilişkisi olanlar tarafından gerçekleştirildiğini belirtmesi, Vahhabilikle terörist köktenci hareketler arasındaki bağlantıyı gözler önüne sermektedir. Zaten Suudi rejiminin kendi dışındaki dünyayı ve moderniteyi düşman olarak gören Vahhabi tutumunu benimsemesi, ayrıca uzlaşma kabul etmez dini dogmayı destekleme ve yayma yönündeki faaliyetlere aktif biçimde katılması, konu ile ilgili araştırma yapanların gözlemlerini doğrulamaktadır. Nitekim Ferid Zekeriya'nın da Suudi Arabistan'ın dünyaya petrol ve dini fanatiklik olmak üzere iki tür mal ihraç ettiğinden söz etmesi,³⁴ Vahhabiliğin, küresel terör tehdidinin bir ayağını oluşturduğu tezini güçlendirmektedir.

Önce İngiltere ardından da ABD olmak üzere Batı dünyası, daha başlangıçtan itibaren Vahhabi yayılmacılığına göz yummuşlardır. Çeşitli batılı ülkelerde, sözgelimi 19. yüzyılda din özgürlüğü çerçevesinde İslam Dinine meşru statü kazandıran Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda Bosna-Hersek'li ve diğer müslüman topluluklara arap dîni mirasını benimsetme çabaları ilginçtir.³⁵ Yine 18. yüzyıl başında Ruslara karşı mağlup olan İsveç kralının Osmanlı'ya sığınması ve İstanbul'daki beş yıl ikameti esnasında kendi inanç ve pratiklerini özgür bir şekilde yerine getirmesi, Türk İslamiyetinin engin dini hoşgörü anlayışının bir tezahürüdür. Bütün bunlara rağmen batı dünyasının İslam hakkındaki önyargıları devam etmiş ve bu geleneksel önyargı, bugün İslam'la şiddet arasında bir bağ kurmaya kadar vardırılmıştır. Bütün bu eğilimin gerisinde İslam'ı Suudi yorumuyla özdeşleştirerek monolitik bir İslam imajı oluşturma teşebbüsü yatmaktadır. Elbette İslam'la şiddet arasında bağ kurmaya çalışan yaklaşımlarda, Vahhabi hareketiyle dolaylı ya da dolaysız irtibatlı olan Rabıta, Cemaati İslami, İhvanı Müslimin ve bunlardan kaynaklanan Taliban, el-Kaide, Ensaru'l-İslam gibi örgütlerin faaliyetlerini İslam'la bir tutma anlayışı, bu negatif tutumun gelişmesinde önemli yere sahiptir.

Medeniyetler çatışmasında Batı'ya kontrast teşkil edecek şekilde, bir uca İslamiyeti koyma yönündeki çabalar, bir devlet ideolojisi haline getirilen Vahhabilikle sanki güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Nitekim yukarıdaki analizlerimiz ışığında Vahhabilik, tarihte daha önce gerçekleştirilmiş temel bir modele göre toplumu biçimlendirme girişimi olarak, günümüzde de köktendinci modellere ilham kaynağı teşkil etmektedir. Bunlara ilaveten

³⁴ Zakaria, Newsweek, Oct. 1, 2001.

³⁵ R.Hunt, "Islam in Austria", *The Muslim World*, Vol. 92, Spring 2002, p. 118.

bugün Suudi rejiminin anti-laik karakteri, demokrasiye karşı uzlaşmaz tutumu, kadının statüsü ve hadd cezalarını ısrarla uygulaması, birçok terör olayının arkasında Suud'luların oluşu İslam hakkındaki geleneksel negatif imajı güçlendirmektedir. Aslında Vahhabi-Suudi ittifakının uluslararası düzeydeki faaliyetleri tek bir merkez oluşturma yönündeki siyasal otoritenin sürdürülmesine yöneliktir³⁶. Bunun için terörizme karşı bir çok cephede savaş açılması gerektiğini vurgulayan ABD başkanı Bush'un açıklamaları doğrultusunda bu cephelerden biri, anti-demokratik Arap rejimlerine karşı siyasal baskıyı içeren mücadelenin hayatiyete geçirilmesi olmalıdır.

Sonuç olarak Atatürk devrimleriyle Aydınlanma Çağı felsefesine dayalı laik bir rejimi benimseyen Türkiye Cumhuriyeti; özgürlükçü demokrasi anlayışı, serbest piyasa ekonomisi, farklı inanç ve kültürlere hoşgörüyü bir norm haline getirişi, her alanda ılımlılığı ve toleransı önemli bir değer olarak benimsemesi ve çağdaşlaşma hamlesiyle örnek ülke konumundadır.

³⁶ Aziz al-Azmeh, *İslamlar ve Moderniteler*, s. 237.